

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«ӘЛЕМДІК ӘДЕБИ ДАМУДАҒЫ
ЖАҢА БАҒЫТТАР»

атты халықаралық ғылыми-теориялық
конференция материалдары
11 желтоқсан 2013 жыл

Алматы
«Ценные бумаги»
2013

<i>Мәдібаева Қ., Оспанова А.</i> «Ақбілек» романы. Көркемдеу қисындары. Өмірлік арқау	215
<i>Шортанбаев Ш.</i> Ғабит Мүсірепов көсемсөздеріндегі ұлт тағдыры	215
<i>Ноғайбаева Р.</i> Абайтанудың ғылыми негіздері	220
<i>Зақымбаева Э.</i> Абайтанудың өзекті мәселелері	225
<i>Мұратқызы А., Салықбаева Ә.</i> Ділдер Мамырбаева шығармаларындағы бүгінгі заман келбеті	231
<i>Zhangova A.</i> American scholars investigate Central Asian studies	239
<i>Еркімбаева Қ.</i> Қазақ руханиятындағы «алаштану» мәселелері	245
<i>Әшірбекова Г., Әбдіразақова А.</i> Сыр сүлейлері шығармаларындағы дәуір үні мен замана шындығы	249
<i>Есназарова Р.</i> Шығарма шеберлігі	255
<i>Төлгеннова Б.</i> Шеберлік және суреткерлік қолтаңба	261
<i>Алымхожаева А.</i> «Сары қазақ» романындағы өмір суреттері	266
<i>Дәрібаев С.</i> Қазақ фольклорындағы сұлулық пен сымбаттылық өлшемдері	276
<i>Жүсіпова А.</i> Қазақ прозасының зерттелуі (1970-1980 жылдарындағы еңбектер негізінде)	280
ТІЛТАНЫМ	289

<i>Мадиева Г., Таусоғарова А.</i> Сөз қақтығыстарындағы қорлау деректері лингвистикалық талдауы нысаны ретінде	299
<i>Болатова Г.</i> Учет различия синтаксических возможностей двух языков (на материале романа-эпопеи М.О. Ауэзова "Путь Абая")	303
<i>Абасилов А.</i> Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты: басым бағыттары, жоспарлануы мен жүзеге асу жолдары	312
<i>Қарабаева Х.</i> Қазақ әліпбиі және диакритикалық белгілер қолданысы	317
<i>Бекмаганбетова Г.</i> Шарт және себеп қатынастарының өзіндік ерекшеліктері	317
<i>Есімова Ж.</i> Қазаға қатысты қолданылатын мәдени лексика	326
<i>Тымболлова А.</i> Қазақ пьесаларындағы ақ өлеңнің коммуникативтік-прагматикалық сипаты	331
<i>Ыбыраева Ү., Қоңырбаева А.</i> Қазақ мифологиясындағы сұлулық пен сүйіспеншіліктің тілдік сипаты	339

ӘДІСНАМА

<i>Көлбаева М.</i> «Абайтану» курсының жаңа бағыттары	141
<i>Бедусенко Г.</i> О формировании языковой и коммуникативной компетенции студентов-билингвов в системе дистанционного обучения	151
<i>Бахтиярова С., Абдуллаева А.</i> Білім берудің жаңа технологиялары және оларды қазақ тілі сабағында тиімді қолдану жолдары	161
<i>Әбдіразақов Қ., Молдабаева К.</i> Халық педагогикасы дәстүрлерін бастауыш сыныптың оқу-тәрбие үдерісіне ойын арқылы ендіру	166
<i>Әбдіразақов Қ.</i> «Халық педагогикасы», «халықтық дәстүр» ұғымдарының психологиялық-педагогикалық мәні	171
<i>Абдремзова К.</i> Алаш арыстарының педагогикалық ой-тұжырымдарын «сатылай кешенді оқыту» технологиясымен меңгерудің жолдары	181
<i>Раева Э.</i> Мәтінді мамандыққа қатысты оқығудың тиімді әдістері	188

-Енді орнатамыз, - деді қазақ екіленіп. Бүгін-ертең Берлин төбесіне жеңіс туы қадалады. Содан соң бүкіл Европада социализм жеңіп шығады. Содан соң Америка... Біздер - ұлы Сталин бастаған болшевиктер...

-Токтат, ақымақ! - Үй иесі оқыс ақырды... (бесінші бет)» - деген үзіндіден жазушының әр кейіпкерінің өзінше сөйлеуін, өзіндік танымын, бет-пердесін танымыз. Бұл диалог дәуір, уақыт тынысын көрсетіп тұр. Жазушы осы деталь арқылы кейіпкерлерінің мінез-құлқын, пиғыл-мақсатын көрсетіп тұр. Оқырманның жан-жүрегінің жұлмалап, жанын ауыртатын әңгіме. Қарапайым халықтың өкілі Сары қазақтың осы сөзінде бүкіл естияр қазақ баласының наласы тұрғандай Жазушы Мұқтар Мағауиннің «Сары қазақ» романы қазақ халқының тарихындағы қасіретті шындықты көркемдікпен суреттеген, ұлттық әдебиетімізді биіктен-биікке көтерген көркем туынды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мағауин М. Сары қазақ, Алматы: Атамұра 2005ж.
2. Бердібаев Р. Замандас тұлғасы туралы ойлар, Алматы: Жазушы 1980ж.

«таньгу бағдарламасы» өзгерді. Сұлулық туралы жалпы таным ұқсас болғанымен, әр елдің әлемлік өлшемінде өзгешеліктер де кездесіп отырды. Европада Италия, Испания, Франция мемлекеттеріндегі сұлулық идеясы аристократтық өлшеммен өріліп, күнделі іспетті қабылданды. Германияда сұлулық мешандық сипат алды. Ұсақ буржуазиялық Голландияда сұлулық күш пен қуатқа негізделді. Мұндай мысалдарды көптеп келтіре беруге болады.

Әр адам жеке тұлға болғандықтан да оның сұлулық пен эстетікті пайымдауы да түрліше болары сөзсіз. Адам сұлулығының нақты өлшемі болуы мүмкін емес. Қанша адам болса сонша талғам болуы да заңдылық. Бірақ әйел мен еркек арасындағы физиологиялық сипат неғұрлым алшақ болған сайын (Еркек - шымыр денелі, мығым; әйел - қыпша бел, нәзік) айқындала түсетін таным сан ғабырлардан бері адам баласындағы сымбаттылық өлшемінің айнымас қағидасы болып келе жатқаны даусыз.

Әлем халықтарының әдеби- мәдени мұраларында адам образы жасаларда алдымен оның дене сымбаты басты назарда болды. Бұл- сұлулықты бағалаудағы көзге түсер ең бірінші жайт. Қайта өрлеу дәуірінде Европада дене сымбатына сүйсіну сезімі алғашқы орында тұрса да феодалдық аристократия бұл сезімді тамсанумен шектеп отырды.

Қазақ ауыз әдебиеті үлгілерінен, әсіресе жыр- дастандарда да қыз мүсініне, оның көз тартар көркіне қарап сүйсіне суреттейтін тұстар аз емес. Соның бір- екеуіне назар аударайық:

Атқан оқтай жылысып,
Ор қояндай ырғысып,
Қылаң етіп, қылт етіп,
Сылаң етіп, сылт етіп,
Мықындары былқылдап,
Тау суындай құтылдап,
Сүмбіледей жылтылдап,
Айдынды туған Қыз Жібек,
Отауға қарап жөнелді.
(Қыз Жібек).

Кіші қызды сұрасаң
Туған айдай балқыған
Йісі жұпар аңқыған
Бұлбұлдай- ақ сөзі бар,
Дариядай шалқыған

Қазақ фольклорындағы сұлулық пен сымбаттылық өлшемдері

Фольклор жанрларының үлгілеріндегі сұлулық пен сымбаттылық жөнінде сөз болғанда зерттеу нысанына негізінен көркем теңеулер, ажарлау тәсілдері ілікті. Біз шын мәнінде Қыз Жібек пен Баян Сұлудың көз тартар көркі мен Қозы Көрпеш, Төлегендей ерлердің сымбатына тамсандықтан аса алмай келдік. Қазақтың сымбатты жігіті мен сұлу қызының эталоны осы тұлғалар екенін танып білсек те, сол идеялық өлшем қандай болғандығы басы ашық мәселе күйінде қалып отыр. Әр заманның сұлулықпен сымбаттылық туралы таным -түсінігі - сол дәуірдің негізгі даму тенденцияларына тәуелді. Сұлулық пен әлеміктің танымсыз қасиеті, қатып қалған ұғым еместігі секілді, ол жөнінде абсолютті түсініктің болуы да мүмкін емес. Сондықтан сұлулықты бағалау өлшемдері заман талабына сай лайықталып отырады. Бірақ бір нәрсе анық: адам өзгермеді, адамның өзін- өзі

Самал Дәрібайұлы Филология ғылымдарының кандидаты

Қорғасындай балқыған
Қардай сұлу еті бар
Қандай сұлу беті бар
Ханша сұлу дегізген

(Қарабек батыр)

Әйелдің романтикалық культінде оның ақыл-парасатынан гөрі, сұлулығы, сымбатты денесіне деген іңкәрлік басымдық сипат алады. Осы орайда Европада рыцарьлардың әйелге деген махабатынан гөрі шын мәнінде құмарлық сезімнің бірінші кезекте болғанын айтуға болады. Қазақ менталитетіне ерсі көрінетін мұндай көріністер ауыз әдебиеті жанрларында кездесіп отырады. Мифтерден, «Алпамыс», «Қобыланды», «Қыз Жібек» секілді көне жырларымыздан, тіпті мақал-мәтел, жұмбақтар мен ертегілердің өзінен де құмарлық сезімнің көрінісін аз кездестірмейміз. Бір-екі мысалға назар аударайық.

Бір-біріне зар еді.
Кездесіп бүгін жолықты,
Екі ғашық қосылып,
Көңілдері толығты.
Ақылменен ойланып,
Жан-жағын тегіс шолыпты.
Сай қосылып екі жас,
Дегенне жетіпті,
Аймаласып, сүйісіп,
Көп тамаша өтіпті.
Бөліне алмай бір басып.
Бір мезгілдер болғанда,
Көзі ілініп кетіпті.

(«Құлқаныс-Зеберше» дастаны)

Тазша:

Қыс болса түлкі жағар оқпандарда,
Жаманды уәдеден тапқан бар ма?
Қақпаны жолдасымның аздау еді
Үйінде сағатұғын қақпаң бар ма?

Қыз:

Үстіме киген тонды жасылдадым
Жаманнан әр қашанда басым бағам

Бар еді болат құрсау бір қақпаным,
Жетпейді малың түгіл басың, жаным.

Желіге терек, қайың қазық болар,
Бауыры жүйрік аттың жазық болар
Көтеріп ақ тамақтан бір иіскетсең,
Алты айшылық жолыма азық болар.
Сәндікке мойныма алқа салдым,
Қазанға арнап қазы мен қарта салдым,
Көргенде сені өзімді ұстай алмай
Мойыныма ақ білекті арға салдым.

(Тазша мен

қыздың айтысы)

Дегенмен бұл көріністерден анайылықты көрмейміз. Себебі, «эротикалық фольклордың көрініс табуына жыныстық толысу немесе жыныстық тілену каншалықты әсер еткенімен, әдетте этно-мәдени қалып қасиеттің шектен шыққан дегізетіндей аса дәреке балағат-боқтық (инвективті) сөздердің өзі де этникалық мәдениеттің айғағы ретінде көрініс табады».

Қай дәуірде болмасын әйел денесінің сымбаттылығы нәзіктігімен бағаланды. Ренессанс мәдениетінен Европада әйел денесінің ер тұңғалы, мықты ері толық болуы сүйкімсіздік туғызғанын байқаймыз. Қылша бел, алма мойын, аршын төс - әйелдің көз сүйсіңтер көркінің алғашқы белгісі. Яғни, еркек агрессивті күш-қуаттың басы болса, әйел көрініше пассив нәзіктіктің дінгегі.

Қазақ қызының қылығы да нәзіктігімен нәрленді. Сұлулық символына айналған Қыз Жібек, Құртқа, Ақжүніс, Баян - бір-бірінен өтетін осы аруларға тән негізгі қасиет - нәзіктік. Осы орайда тал бойында бір мін жоқ сұлу Жібектің нәзік денесіне тағыда тамсанбасқа амал жоқ.

Көзі жайнап жанып тұр,
Белі нәзік талып тұр.
Тартқан сымнан жіңішке
Үзіліп кетпей неғып тұр?

Көз сипатын қарасаң-
Нұр қызының шырағы
Дүр жауһар сырғасын
Кетере алмай тұр құлағы.

Ренессанс мәдениеті Сұлулық Кодексіні дүниеге әкелді. Бұл Кодексте әйелдің сымбатты әрі сұлу көрнуі үшін 36 талапты орындау міндеті қойылған. Бет терісінің, денесінің ақ болуы Қайта Өрлеу мәдениетінде денсаулығы зор адамның символы ретінде бағаланды. Беттің топ-толық, нарттай болуы емес, керісінше аққұба өңді болуы әдемілікке 1712 жылы Гамбургтен шыққан «Kuniges Antiquarius» атты еңбекте «Әйелдер беттерінің қызыл болғанын ұнапайды. Ең әдемі бет-аққұба бет» делінген. Тіпті осы дәуірде өз бейнесін аққұба өңді етіп көрсету үшін өңірі қара түстен болатын киім киюге ұмтылған. Ал ХVІІІ ғасырда Еуропада бет терісінің түсін өзгерту үшін біраз бетке жағатын опа-далан керекке жарады.

Имаңы жүзінен, мейірі көзінен көрінетін қазақ қызының **аққұба өңді, денесінің ақша қардай болуы** - сұлулық белгісі. Ауыз әдебиеті үлгілерінен де ақ дидары азаматтың арманына айналған аруларды жиі кездестіреміз.

Бет ажарын байқасаң,
Жазғы түскен сағымдай
Ет ажарын байқасаң
Терісінен айырған
Арпа- бидай ақ ұндай.
(**Ақжүніс**)

Қыз Жібектің ақтығы
Наурыздың ақша қарындай
Ақ бетінің қызылы
Ақ тауықтың қанындай.
Екі бетің ажары
Жазғы түскен сағымдай
Білегінің шырайы-
Ай балтаның сабындай.
(**Қыз Жібек**)

«Сұлулық көзі қара, беті аппақ, Жігітке арман сондай қызды таппақ» деп жыр толғатқан арулардың ақ дидары шың мәнінде талай азаматтың жүрегіне оғ жаққаны рас. Сол секілді ақ бетінің алабұртып тұрған қызылы да ару қызды одан әрі сүйкімді қылары сөзсіз.

Жүрсіз бе, аман- есен, қиғаш қастар.
Қара көз, қызыл жүзді, сүмбіл шаштар.

(**Ысқақ пен Қадиянаның айтысы**)

Таранған тотықұстай бала екенсің,
Және де екі бетің аққызыл гүл.
(**Жарылқасын мен Айқынның айтысы**)

Қазақ қызының сұлулығы оның болашақ ана бола алу қабілетімен де ерекшеленді. Еуропада орта ғасырлардағы түсінікпен салыстырғанда тар мықын мен кішкентай омыраудан гөрі Қайта Өрлеу дәуірінде әйелдердің кең омыраулы болуы сұлулықтың басты талаптарының бірі болды. Әйел анары - әдемілік мен сымбаттылықтың негізгі өлшеміне айналды. Живопись өнерінде де әйел затына табиғат сыйлаған осы бір тағайып тарту ерекше шабытпен суреттелді. Суретшілердің әйел өмірінің қай сәтін бейнелесе де осы «тақырыпқа» соқпай кеткені аз. Анар- тек нәрестеге нәр беруші ғана емес, тіршілік нөрінің символы ретінде бағаланды. Осы идея сәбіні өмізіп отырған Мария портретінен айқын көрініс тапқан. Сол секілді Еуропадағы XV- ХVІІІ ғасырлардағы құлықтар мен фонтандардың әйел бейнесінде салынуы да осы мазмұнда қарастыруға болады. Олардың анары арқылы су атқылатып қойылған. Нюрнберттегі құдық осыған дәлел. Ал мереке күндері осындай құдық-фонтандардан княздар халықты құттықтау үшін шарап атқылатқызығаны туралы деректер де кездеседі. Қорыта айтқанда, Юнон мен Венерадай сұлулықты аңсаған Еуропа арулары өз омырауын көгеріңкі ұстауға тырысқан.

Қазақ ауыз әдебиеті үлгілерінде де ару қызына анары айшықты тегеулермен өрнектелді:

Төсінде бар қос анар
Нар бураның сабындай
(**Қыз Жібек**)

Қазақ халқы үшін тіршіліктің жалғыз көзі саналған төрт түлік малдың эстетикалық тағым-түсінікке де әсер еткені даусыз. Лиро-эпостық жырларда «Нар түйедей бақырды», «Нар бурадай алысты», «Жарап жүрген нардай бол» секілді түйе образына тенеу көп қолданылады. Сұлу Жібектің анарының нар бураның сабына тенеуін отыруы да тегін емес. Бура саны - ойсыл қара тұқымының көзге түссір әлемі әрі кәде жері.

Қыз сұлулығының тағы бір өлшемі - **еріні**. Қайта Өрлеу дәуірінде Еуропада ауыздың әдемі боқалға ұқсауы, әр жігіт сол боқалдан махаббат шербатына қанатындай болуы, яғни ерінің тек сую үшін жаралғаны жоғары бағаланды. Қазақ ұғымына боқылдың